

Amplasamentul școlii în oraș. Politică școlară și spațiu urban în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea

Ramona Caramelea

Keywords: *urban history; history of the education in Romania*

Prezentarea de față analizează amplasamentul școlii în rețeaua urbană în contextul transformărilor modernizatoare suferite de orașele românești în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În încercarea de a explica legătura dintre școală (clădire) și spațiul urban vom reconstitui mecanismul prin care este ales amplasamentul viitoarei construcții, precum și instituțiile implicate în procesul de selecție a terenului. O serie de întrebări s-au conturat cu acest prilej. Cu cine se poate învecina instituția școlară astfel încât procesul instructiv educativ să nu fie perturbat? Care sunt amenințările orașului?

Multă vreme, amplasamentul școlilor, configurația și dimensiunile parcelei școlare nu au figurat printre preocupările autorităților. Școlile funcționau în clădiri închiriate, în cartiere insalubre, argumentul financiar (valoarea chiriei) fiind decisiv în alegerea imobilului. Politica de construcții școlare inițiată de statul român către sfârșitul secolului al XIX-lea este însoțită de elaborarea unui model teoretic al clădirii școlii. Însumând cunoștințe din domenii variate (igienă, pedagogie, inginerie, arhitectură) acest model este adus la cunoștința publicului sub forma regulamentelor de construcții școlare. Un capitol însemnat din economia respectivelor regulamente tratează amplasamentul școlilor în țesutul urban precum și vecinătățile acestora, în sens geografic și social.

Înainte de a ne opri asupra amplasamentului și a vecinătăților este necesar să precizăm care sunt instituțiile implicate financiar în construirea școlii, respectiv în procurarea terenului. O bună bucată de vreme, sarcina construirii școlilor primare din orașe a fost încredințată comunelor urbane¹, municipalitatea fiind și cea care procura terenul pentru viitoarea construcție. Legea Casei Școalelor² adoptată în 1896 operează câteva modificări semnificative cu urmări asupra construcției școlilor urbane. Prefecturile sunt obligate să construiască școli primare în orașele nereședință de județ, pe când în reședințele de județ sarcina revine

¹ *Lege asupra instrucțiunii a Principatelor-Unite-Române*, București, 1865; *Lege asupra învățământului primar și normal primar 1893*, "Buletinul oficial al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice" I (15 august 1893), p. 30-31.

² *Lege pentru facerea clădirilor școlare primare și înființarea Casei Școalelor*, "Anuarul oficial al Casei Școalelor, anul întâiu 1899-1900", București, 1900, p. 6.

municipalității. Școlile secundare (licee, gimnazii) sunt construite în cele mai multe cazuri din fonduri speciale votate de corpurile legiuitoare și extrem de rar din bugetul Ministerului Instrucțiunii. Indiferent de proveniența fondurilor, ministerul era dator să achiziționeze terenul pentru viitorul edificiu. Însă documentele referitoare la construcția liceelor și gimnaziilor identificate în fondul Ministerului Instrucțiunii scot la iveală un amănunt surprinzător: numeroase terenuri sunt oferite ministerului de către municipalitate sau județ.

Identificarea și achiziționarea unui teren corespunzător reprezintă operațiuni complexe ce trebuie să ia în considerare numeroase aspecte: de la constrângerile financiare (un teren nu prea scump), la faptul că locul ales trebuie să se supună normelor igienice și morale agreate de oamenii școlii și de medici. Complexitatea actului este reflectată de numărul mare de actori ce participă la identificarea terenului: Ministerul Instrucțiunii, primăriile, consiliile comunale, educatorii și medicii. Pentru școlile primare urbane, sarcina era încredințată unei comisii ce reunea autoritățile însemnate ale orașului: primar, inginer, institutori, medici, consilieri comunali.

Potențialele amplasamente erau minuțios analizate, uneori pe parcursul mai multor ședințe și dezbateri publice. În 1884, o comisie compusă din consilierii comunali se întrunește în numeroase rânduri pentru a alege terenuri pe care să se ridice școli. Cel mai probabil este vorba de terenurile pentru școlile Silvestru, Tunari. Apele Minerale, Iancu, a căror construcție începe în iunie 1885. Achiziția terenurilor continuă și în toamna aceluiași an. Sunt alese locuri pe străzile Cătunului, Sevastopol, Sabelnel, Caimata și Brezoinau. Documentele de arhivă atestă implicarea Serviciului Sanitar³ al Capitalei în inspectarea terenurilor, probabil ca o garanție că terenurile alese îndeplineau criteriile igienice.

În cazul școlilor secundare, selecția terenului se realiza de către o comisie compusă de cele mai multe ori din primarul orașului, consilieri, medicul comunei, directorul instituției de învățământ.

Atracția centrului

La unison, regulamentele de construcții școlare recomandă amplasarea școlilor cât mai aproape de populația școlară, în centrul cartierului sau localității pe care urmează să o deservească⁴. În virtutea acestor recomandări, centrul

³ Serviciul Sanitar și de Igienă făcea parte, alături de Serviciul Tehnic, din componența primăriei Capitalei. Alcătuit din medici, igienişti, farmacişti și veterinari, Serviciul Sanitar a contribuit la ameliorarea condițiilor în care funcționau școlile, pe de o parte prin inspectarea repetată a localurilor, iar pe de alta prin implicarea în politica de construcții școlare (analiza planurile școlilor, inspecta terenurile pe care urmau să se ridice edificiile, elabora normele igienice necesare construcțiilor școlare).

⁴ Spiru C. Haret, *Localele de școli primare. Propuneri, reguli și consilii practice pentru clădirea și dotarea lor*, Bârlad, 1889, p. 1 și *Regulament pentru construcția localelor de școli primare urbane și rurale*, Publicat în *Monitorul Oficial No. 114 din 21 august 1893*, în C. Lascăr. I. Bibiri. *Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor și diferitelor decizii și dispozițiuni generale ale acestui departament de la 1864-1901*, București, 1901, p. 507-510.

localității – fie că este urbană sau rurală – se numără printre zonele preferate de autorități pentru amplasamentul școlilor. Opțiunea trebuie corelată cu densitatea și structura socială a populației școlare. În cele mai multe orașe, zona centrală, deopotrivă rezidențială și comercială, corespunde unei mari densități a populației. Zonele de la periferia orașelor, slab dezvoltate, cu o densitate redusă de locuire, nu concentrează încă o populație numeroasă. Categoriile sociale ce locuiesc în centru sunt și cele mai interesate de educația publică, din rândul lor provine cea mai mare parte a elevilor școlilor secundare. “Este constatat că pe când cursurile primare sunt frecventate de copii întregii populațiuni, din contră cursurile secundare sunt urmate de copii de părinți mai cu dare de mână a căror locuințe e [sic!] în centrul orașului.”⁵ Din păcate lipsa unor studii referitoare la structurile sociale ale lumii urbane românești⁶ ne constrânge de cele mai multe ori la formularea unor afirmații de ordin general, precum cele de mai sus.

Identificarea unui teren cât mai aproape de populația școlară, într-o zonă accesibilă, lipsită de instituții ce ar putea afecta procesul de învățământ, se dovedește o sarcină dificilă pentru autorități. O afirmă răspicat inginerului Capitalei: “Cestiunea găsirii în condițiuni admisibile, a terenelor necesare școalelor proiectate nu este cea mai ușoară, mai cu seamă pentru școlile din zona centrală a orașului”⁷.

Centrul orașelor prezintă o serie de avantaje ce sporesc interesul autorităților și societății față de el. Supus procesului de sistematizare urbană, nucleul orașului apare ca un spațiu ordonat, cu o tramă stradală coerentă, lipsit de zone insalubre, în care circulația se desfășoară mult mai ușor (în orașele mari, centrul este străbătut de tramvaie)⁸. La Râmnicu Sărat, terenul central pe care urma să se construiască liceul era înconjurat “cu strade largi, de proprietăți cu grădini și curți mari, în apropiere de grădina publică și în partea orașului unde stradele sunt cele mai bine întreținute fiind trotuarele pavate cu basalt”⁹. În plus, bulevardele largi, simbol al modernizării urbane, ofereau vizibilitatea necesară instituției școlare. Amintim în acest sens Liceul “Gheorghe Lazăr” pe Bd. Elisabeta, Școala Comunală de pe Bd. Carol I, Școala Comunală din Piața Pache Protopopescu (Bd. Pache Protopopescu) din București. Tot “pe Bulevard” se afla și liceul din Ploiești ș. a.

“Înfrumusețare admirabilă pentru orașu”¹⁰, clădirea școlii necesită o poziție corespunzătoare în țesutul urban care să o pună în evidență, iar această

⁵ ANIC, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice [în continuare, MCIP], ds. 422, an 1889, f. 16.

⁶ O excepție o reprezintă lucrarea lui Vintilă M. Mihăilescu, *Evoluția geografică a unui oraș – București*. București, 2003.

⁷ ANR, DMBAN, fond Primăria Municipiului București Serviciul Tehnic [în continuare, PMB. Serviciul Tehnic], ds. 8, an 1885, f. 11v.

⁸ În lipsa unor studii, nu ne putem pronunța dacă elevii folosesc acest mijloc de transport.

⁹ ANIC, MCIP, ds. 445, an 1889, f. 7r.

¹⁰ *Ibidem*, ds. 399, an 1889, f. 13v.

poziție nu poate fi decât într-o zonă sistematizată ce prezintă indiscutabile calități estetice. Pentru gălățeni, școala este “local de înfrumusețare”, motiv pentru care solicită “în interesul general al orașului ca această clădire să se ridice în o stradă mai centrală, iar nu așa lăturalnică”¹¹. La Buzău, gimnaziul deține “pozițiunea cea mai principală”¹², spre mândria locuitorilor. Documentele de arhivă consemnează cazuri similare și în alte orașe ale țării.

Amplasamentul școlilor ridică unele probleme în marile orașe. Aici nu mai funcționează principiul dispunerii în centrul orașului, care, în micile orașe este sinonim cu centrul comunității. Marile orașe, extinse ca suprafață, nu pot fi deservite de școlile situate în centru. Conștientizând importanța educației, periferia solicită autorităților școli, dar, spre deosebire de zona centrală, unde absența clădirilor de școală este suplinită prin închirierea imobilelor particulare, la periferie nu există asemenea imobile. În 1892, răspunzând solicitărilor mahalagiilor bucureșteni, Ministerul Instrucțiunii înființa opt școli primare la periferie, dar, paradoxal, în lipsa localurilor, comuna căreia îi revenea întreținerea lor, le-a instalat în imobile din zona centrală a Capitalei. Soluția pare a fi preferată de mulți edili din nepricepere, comoditate sau dorința de a economisi. De asemenea, în centrul orașului se concentra cea mai mare parte a electoratului, ridicarea unei școli în acel loc, pe un teren aparținând municipalității era o realizare mult mai vizibilă pentru cetățenii cu drept de vot. Periferia a reprezentat o prioritate pentru edili abia după ce zona centrală a orașelor a fost dotată cu clădiri¹³. În termeni cronologici, dotarea cu construcții școlare a periferiei orașelor mari începe către sfârșitul secolului al XIX-lea, continuând în cel următor. În orașele de mici dimensiuni, fenomenul similar s-a petrecut după primul război mondial.

Între teorie și realitatea socială există uneori diferențe majore. Recomandările referitoare la amplasamentul școlilor sunt nesocotite de autoritățile comunale, care, sensibile la argumentul financiar, achiziționează terenuri în zone necorespunzătoare sau construiesc școli pe proprietățile pe care le dețin. Un raport întocmit de primăria Capitalei în 1894, analizând repartiția școlilor primare, este revelator în acest sens. În culoarea de negru, cele mai multe școli se învecinau, ba mai mult, unele erau amplasate pe străzi apropiate sau chiar pe aceeași stradă: Școlile Traian și Mecet se aflau ambele pe strada Mecet sau Școala de fete nr. 36 pe strada Vulturi și Școala de fete nr. 33 în curtea Bisericii Radu Ceauș, pe strada

¹¹ *Ibidem*, ds. 422, an 1889, f. 16.

¹² *Ibidem*, ds. 440, an 1889, f. 1r.

¹³ Un caz interesant regăsim în Lyon. Eforturile municipalității se îndreaptă mai întâi spre periferia industrială, locuită de muncitori, și abia apoi spre centru a cărui structură socială era alcătuită din categorii de mijloc ce recurg în mare măsură la învățământul privat sau la cel confesional. Însă cele două tipuri de învățământ erau deja bine reprezentate printr-o rețeaua școlară concentrată în zona centrală a orașului. Marianne Thivend, *L'Ecole Republicaine en Ville Lyon. 1870-1914*, Paris, 2006.

Radu Ceauș, vecină cu strada Vulturii¹⁴. În același an, 1894, primarul Nicolae Filipescu decidea construirea a patru școli de câte două clase la periferia orașului și a patru școli de câte patru clase “mai spre centru”. Amplasamentul urma să se stabilească în funcție de “numărul cererilor ce se fac anual pentru înscrierea elevilor”¹⁵. În căutarea unor soluții de durată, același primar amintit mai sus propunea împărțirea Capitalei în circumscripții, fiecare circumscripție urmând să beneficieze de un număr fix de instituții de învățământ¹⁶. Ideea circumscripțiilor nu era nouă, încă din 1885 se vorbea de împărțirea orașului în cantoane școlare pentru o mai bună repartizare a școlilor în oraș. Nu cunoaștem ca măsura să fi fost aplicată. Spiru Haret, în raportul înaintat Regelui în 1903 susținea că “Începerea regulării circumscripțiunilor școlare urbane s-a făcut în anul 1897”¹⁷. Soluția circumscripțiilor s-a adoptat și în alte orașe, atunci când populația școlară a crescut.

Atracția centrului nu era specifică doar Capitalei, ci și altor orașe mari, fiind semnalată în numeroase rânduri de autorități. “Sunt orașe, și orașe mari, cari au grămădit clădirile lor școlare una lângă alta, în centrul orașului, lăsând fără nici o școală cartiere întinse, din cele mai populate. A urmat de aici că fie-care din școlile din centru au rămas cu câte un număr neînsemnat de copii pierduți în nise vaste sale cari rămăneau neocupate, pe când sute și mii de copii de prin alte cartiere, nu pot urma la școală, pentru că nu li s-au făcut nici una. Iar când a venit vorba a se face o împărțire rațională a orașului în circumscripții școlare, unele din localele de școală abia clădite au trebuit să fie părăsite, ca inutile”¹⁸. Susținător înfocat al răspândirii instrucției publice în rândul tuturor categoriilor sociale, Spiru Haret a încercat din răspuțeri să evite aglomerarea școlilor în zonele centrale. În acest sens, dar și pentru a evita alegerea terenurilor insalubre, a introdus consultarea ministerului în alegerea amplasamentului școlilor primare. Comuna era obligată să prezinte ministerului planul terenului pe care urma să construiască școala, precum și planul orașului, cu indicarea terenului de școală. Abia după ce ministrul își dădea acordul, comuna putea începe construcția școlii¹⁹.

Periferia, o opțiune pentru școli normale

Periferia constituie zona pentru care optează școlile normale de învățători, deoarece aceste stabilimente necesită terenuri întinse pentru grajduri, ateliere, culturi agricole etc. Pentru Școala Normală din Iași, ministerul a cumpărat fosta

¹⁴ *Dare de seamă a Administrației Comunei București pe timpul de la 1 ianuarie 1893 până la 1 ianuarie 1894 prezentată de primar Consiliului Comunal în ședința de la 4 martie 1894*, București, 1894, p. 85-86.

¹⁵ *Ibidem*, p. 96.

¹⁶ *Ibidem*, p. 105.

¹⁷ *Operele lui Spiru Haret, II: Oficiale 1901-1904*, București, f. a., p. 228.

¹⁸ *Circulara No. 50 183, adresată primarilor din comunele urbane, relativă la clădirile de localuri de școală. Publicată în Monitorul Oficial No. 139 din 26 septembrie 1898* în C. Lascăr, I. Bibiri, *op. cit.*, p. 1401.

¹⁹ *Ibidem*, p. 1402.

proprietate Pester de la marginea orașului, iar ministrul D. A. Sturdza, consiliat de Spiru Haret, a găsit potrivit pentru Școala Normală din Câmpulung un teren la poalele dealului Flămânda, la extremitatea de est a orașului. Tot la marginea orașului "s-au așezat" și Școlile Normale de Învățători din Craiova și Galați. Cumpărarea unor terenuri de mari dimensiuni²⁰ în centrul orașului s-ar fi dovedit o operațiune mult prea costisitoare pentru minister. Pe de altă parte, ocupații ca agricultura nu își mai găseau locul în centrul orașului modern, fiind strămutate spre periferie sau chiar în spațiul rural. Principiul atât de solicitat de minister, ca o școală să fie situată în centrul comunității pe care o deservește nu mai poate fi aplicat acestor instituții, dat fiind că normalişti provin din spații geografice variate și extinse. De la orașul ce găzduiește școala și satele limitrofe acestuia până la localități din județe îndepărtate, școala normală își recrutează elevii dintr-o arie geografică mult mai extinsă, exercitând o atracție deosebită mai ales pentru locuitorii comunelor rurale.

Amplasamentul la periferia orașelor aduce și o serie de inconveniente, mai ales atunci când terenul școlii nu intră în componența comunelor urbane. Nici urmă de inițiativele modernizatoare specifice centrului urban. Profesorii Școlii Normale din Galați solicită în zadar felinare și trotuar până la școală, primăria orașului nu le poate îndeplini doleanțele deoarece terenul nu aparține orașului²¹.

Alegerea periferiei sau chiar a localităților rurale era justificată prin apartenența elevilor la mediul rural. Se menținea astfel vie legătura afectivă dintre elev și mediul său de proveniență. Exista printre oamenii școlii temerea că orașul ar exercita o atracție prea mare asupra copiilor, care, în final, vor dori să abandoneze satul. În plus, în oraș "tentațiile elevilor ar fi fost mai numeroase și mai puternice, supraveghierea lor mai grea"²².

În căutarea unor vecini respectabili

Necesitatea de a înscrie în regulamente subiectul vecinătăților demonstrează interesul autorităților pentru spațiul situat în imediata proximitate a școlii. De ce era nevoie de un control al spațiului înconjurător? Răspunsul îl aflăm în specificul instituției școlare. În cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, școala realiza educația și instrucția elevilor, ca viitori cetățeni. Dacă cea de a doua urmărea transmiterea cunoștințelor, educația era sinonimă cu formarea caracterului moral. Transmiterea unor norme comportamentale, a unor reguli sociale, cultivarea atașamentului față de patrie și monarhie intrau în sarcina educației. Formarea comportamentului moral se realiza prin intermediul metodelor clasice de educație, dar și prin crearea unui mediu școlar aseptice, atent supravegheat, lipsit de

²⁰ Școala Normală de Învățători din Câmpulung avea un teren de 110.500 mp din care 23.484 mp constituiau clădirile școlii și curțile aferente, 2.649 mp clădirile fermei, iar restul "teren de cultură, fânețe și râpi, care s-au plantat mai târziu cu molizi și pini". Ioan Gh. Marinescu, *Trei pătrimi de veac de activitate*, [București], 1943, p. 189.

²¹ ANIC, MCIP, ds. 492, an 1900, f. 577r-v.

²² Ioan Gh. Marinescu, *op. cit.*, p. 185.

tențații. Cu timpul, pe baza unor observații și experiențe directe, oamenii școlii ajung la concluzia că la reușita actului educativ contribuie inclusiv spațiul din jurul școlii. Orașul este un adversar redutabil în ochii multora, împânzit de tentații, de scene violente sau imorale care pot ajunge în apropierea școlii, punând în pericol ordinea morală ce stă la baza instituției.

Documentele de arhivă relatează cazuri de intruziune a unor elemente perturbatoare în spațiul școlar. Cel mai frecvent sunt consemnați negustorii ambulanți ce ispiteau elevii cu produsele lor dulci (rahat, halva), cu limonadă sau bragă. Intuind potențialul comercial reprezentat de școală, negustorii sunt o prezență constantă în jurul ei. La liceul “Mihnea-Vodă” (“Mihai Viteazul”) din București, un mic incident îl are ca protagonist pe negustorul de bragă. Năzdrăvanii elevi din clasa a II-a, profitând de clasa lungă și întunecată, și de faptul că “profesorii nu puteau să vadă bine pe școlarii din băncile de lângă cele două ferestre”, își potoleau setea, “în zilele cu năduf”, cu bragă sau limonadă de la bragagii ambulanți. Într-o zi, “nepotrivindu-se la socoteală, bragagiul și-a vârat capul pe fereastră și și-a cerut zgomotos plata dreaptă a consumației. S-a făcut târâboi mare în clasă; câțiva băieți au fost aspru pedepsiți...”²³. Măsuri de siguranță menite a opri contactul cu exteriorul sunt adoptate rapid: ferestrele sunt vopsite în alb și închise permanent. Întâmplarea demonstrează că ferestrele nu îndeplinesc doar funcțiunea clasică – de iluminat –, așa cum își doresc profesorii, ci sunt înainte de toate deschideri către lumea de afară, de care elevii vor încerca permanent să profite. Autoritățile iau o serie de măsuri pentru a-i ține pe negustori la distanță de școală. Pe această linie se înscriu ordonanțele ce interzic orice formă de comerț în proximitatea școlii.

Negustorii ambulanți nu reprezentau singurul pericol, și nici pe departe cel mai grav. O altă întâmplare, petrecută pe la 1865 în București, arată cât de fragilă este granița dintre școală și societate. “Două dame cu viața scandaloasă” se instalează cu locuința în vecinătatea Școlii Centrale de Fete provocând “dezmoralizația” instituției. Incidentul este perceput de autorități ca unul extrem de grav, din moment ce Ministrul Instrucțiunii și prefectul Poliției Capitalei intervin imediat pentru îndepărtarea “damelor” din apropierea școlii²⁴. Gestul autorităților trebuie privit ca o încercare de securizare a zonei situate în imediata proximitate a școlii, zonă care în opinia autorităților și a corpului didactic trebuia să fie guvernată după norme morale și sociale acceptate de școală.

Cele două cazuri relatate au un numitor comun: ambele școli funcționează în clădiri închiriate. În cazul acestor clădiri, controlul vecinătăților nu funcționează, chiria scăzută fiind singurul factor luat în considerare de către autorități. Frecvența situațiilor similare celor de mai sus determină autoritățile să intervină și să aleagă cu atenție terenul pe care vor construi școala, încercând pe cât posibil eliminarea factorilor perturbatori.

²³ Constantin Kirițescu, *Portrete. Oameni pe care i-am cunoscut*, București, 1985, p. 130.

²⁴ ANIC. MCIP. ds. 557. I. an 1865, f. 40.

Alegerea unui teren trebuie să respecte o serie de norme igienice, stabilite de igieniști și oamenii școlii. În regulamentele pentru construcții școlare²⁵ se recomandă zone curate, aerisite și înalte, nu joase sau umede. Umezeala afectează deopotrivă clădirea școlii și constituția copiilor, reprezentând “una din cauzele cele mai eficace de ruinare a sănătății copiilor pentru toată viața lor. De acolo se nasc reumatismele, boalele de ochi, de plămâni, anemia, scrofulele, ftisia”²⁶. “Stabilimente” de tipul fabricilor, abatoarelor, “care produc prea mult fum sau alte emanațiuni supărătoare”²⁷, prăvălii și ateliere zgomotoase, “deposite de materii miasmatică”²⁸ dăunătoare sănătății și moralității elevilor, sunt respinse din apropierea școlii. Efecte nocive au bălțile și cimitirele, dar și locurile de petrecere “puțin recomandabile, precum cârciume, hanuri și altele”²⁹. Acestea din urmă, frecvente în lumea urbană, constituie, în opinia autorităților școlare, amenințări grave la adresa moralității elevilor prin exemplele negative pe care le oferă, prezența lor în proximitatea școlii nefiind tolerată.

Prevederile de natură igienică prezentate mai sus nu constituie un caz particular caracteristic doar instituției școlare, ci sunt parte a unui discurs științific mai amplu; ele se înscriu într-o strategie de igienizare a spațiului public urban. De pildă, preocupări similare se regăsesc și în regulamentele generale de igienă publică adoptate la sfârșitul secolului al XIX-lea în Vechiul Regat. Interesant de subliniat ni se pare atenția deosebită acordată de regulamente mirosurilor neplăcute, fapt ce sugerează o anumită anxietate olfactivă. Mirosurile grele, neplăcute sunt asimilate pericolelor (spațiile insalubre semnalizează pericolul de îmbolnăvire, fabricile – pericolul social), ele amenință echilibrul social³⁰, în cazul de față pe cel din instituția școlii.

Mediul urban prezintă și alte dezavantaje precum zgomotul trăsurilor, al tramvaielor sau pericolul de accidente. Pentru unele se găsesc soluții, altele vor rămâne până astăzi o provocare a lumii urbane. Efectele deranjante ale zgomotului se estompează prin retragerea clădirii de la stradă sau prin amplasarea claselor în locurile mai liniștite sau chiar la etaj. Astfel la Ploiești, “clădirile [n. n. liceului] vor fi puse la 20 m în retragere și deosebit se va dispune ca clasele să vină spre piața din fața Bisericii Sf. Gheorghe care e foarte liniștită. Cu această situație vom obține avantajele igienice și estetice ale bulevardului fără să se provoace vreun neajuns învățăturii”³¹. Grădinile interpușe între stradă și clădire diminuează

²⁵ S. Haret, *Localele de școli primare* cit., p. 13-44 și *Regulament pentru construcția localelor* cit., p. 507-510.

²⁶ S. Haret, *op. cit.*, p. 15.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Regulament pentru construcția localelor* cit., p. 507-510.

²⁹ S. Haret, *op. cit.*, p. 16.

³⁰ A se vedea Alain Corbin, *Le miasme et la jonquille. L'odorat et l'imaginaire social XVIIIe - XIXe siècles*, Paris, 2008, p. 11 ș. u.

³¹ ANIC. MCIP, ds. 399, an 1889, f. 17v.

freământul vieții urbane, opresc privirile curioase, protejează și apără spațiul școlar, contribuind la înfrumusețarea școlii.

Printre vecinii nerecomandați de autorități se numără și biserica³² – dispoziție ce indică o schimbare de paradigmă în materie de educație, în comparație cu prima jumătate a secolului al XIX-lea când școlile funcționau în pridvoarele sau chiliile bisericilor. Cum se explică această restricție neașteptată? Un nou element, prezent în discursul științific al vremii – zgomotul – face imposibilă vecinătatea celor două instituții. Biserica stânjenește școala prin zgomotele clopotelor, iar școala perturbă prin jocurile și strigătele copiilor desfășurarea slujbelor și a ceremoniilor. Paradoxal, recomandările sunt uneori încălcate chiar de către Ministerul Instrucțiunii Publice. La Ploiești, ministerul optează pentru amplasarea liceului de băieți (“Sfinții Petru și Pavel”) lângă Biserica Sf. Gheorghe. Contradicția este semnalată de epitropii bisericii respective. Anticipând efectele, epitropii atenționează autoritățile că “între dânselle [n. n., biserică și școală] va fi o complicațiune reciprocă”³³. Din cauza înălțimii liceului, biserica va rămâne în umbră, căpătând igrasie, dar și liceul va fi incomodat de biserică, “deoarece aici se trag clopotele zilnic de atâtea ori, adesea se aud vaete, țipete etc. cu diferite procesiuni ce se întâmplă chiar atunci, când în școală va fi necesitate de cea mai profundă liniște.”³⁴ Documentul, extrem de interesant, ne permite să surprindem atitudinea eforilor³⁵ față de școală. Provenind din elita locală, eforii dovedesc o înțelegere a instituției școlare moderne³⁶ și a condițiilor de care aceasta are nevoie pentru a funcționa eficient.

Diferențe majore între teorie și realitatea socială sunt semnalate și în problema vecinătăților. Recomandările educatorilor și medicilor sunt nesocotite, iar biserica se numără printre cei mai frecvenți vecini ai școlilor. Un exemplu sugestiv îl reprezintă Capitala. Pe planul orașului din 1895-1899 am identificat un număr de 13 școli situate în imediata vecinătate a bisericilor³⁷, toate construite în ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea. Proximitatea bisericii comportă o explicație de ordin financiar: terenurile bisericii sunt proprietatea comunelor urbane, ceea ce înseamnă o economie substanțială pentru municipalitate.

Potrivite pentru amplasamentul școlilor erau grădinile și parcurile, dar “cu condiție ca să nu fie prea aproape de pereții școlii, în cât să-i intercepteze aerul și

³² S. Haret, *op. cit.*, p. 16.

³³ ANIC. MCIP, ds. 399, an 1889. f. 102r.

³⁴ *Ibidem*, f. 102f.

³⁵ Eforii nu îi includ pe oamenii școlii și pe medici.

³⁶ Chiar dacă am presupune că discursul eforilor ar servi altor interese, natura argumentelor aduse de aceștia se dorște, și este, extrem de convingătoare.

³⁷ Este vorba de școlile de lângă Biserica Sf. Vineri, Biserica Sf. Voievozi, Biserica Isvorătoare (Mavrogheni), Biserica Visarion, Biserica Precupeții Noi, Biserica Chița Brânzaru (Oboru Nou), Biserica Sf. Elefterie, Biserica Sf. Ștefan, Biserica Popa Rusu, Biserica Silivestru, Biserica Popa Nan, Biserica Sf. Apostoli, Biserica Buna Vestire. *Planul orașului București*, Institutul Geografic al Armatei, 1895-1899.

lumina și să devină o cauză de umezeală”³⁸. Aceeași problemă o generează și clădirile înalte care opresc lumina și împiedică circulația aerului.

Achiziția terenului

Alegerea terenului nu înseamnă că etapa dificilă s-a încheiat, urmează o alta la fel de anevoioasă: cumpărarea terenului. Dificultățile sunt legate de loturile mici vândute de particulari. Obținerea unui teren de dimensiuni potrivite presupunea comasarea mai multor proprietăți învecinate, care nu erau întotdeauna de vânzare. Locuitorii profită de lipsa terenurilor pentru construcții școlare și oferă primăriei proprietăți la prețuri mult mai mari decât valoarea lor reală.

Achiziția terenurilor nu a făcut subiectul unei politici de amenajare teritorială din partea primăriilor, ci s-a realizat treptat, pe măsură ce s-a decis construirea școlilor. De cele mai multe ori, terenul era cumpărat înainte de întocmirea proiectului arhitectural. Întâlnim și situații contrare, când proiectul premerge procurarea terenului. În 1881, Serviciul Tehnic al Capitalei întocmea proiecte pentru mai multe clădiri publice ce urmau să fie construite fără a deține și terenuri pentru ele, situație ce dădea naștere la o serie de dificultăți, căci proiectele trebuiau adaptate ulterior parcelelor. Într-un proces verbal se menționa că planul școlii va fi adaptat “dupe forma terenului de care se va dispune și orientarea lui, fără ca, bine înțeles, condițiunile igienice să fie întru ceva alterate”³⁹. Probabil dorința de modernizare și graba autorităților au generat asemenea situații.

La sfârșitul secolului, valoarea funciară ridicată a terenurilor din zona centrală a orașelor influențează dimensiunea parcelelor școlare, care tind să devină mai reduse. În aceste condiții, arhitecții optează pentru clădiri mai înalte, dar cu o amprentă la sol mai redusă, evitând astfel ocuparea în întregime a înguste parcele și reducerea în exces a curții școlii.

Aminteam la începutul articolului despre faptul că primăria sau prefectura a donat în numeroase orașe terenul pentru construcția școlilor secundare (licee, gimnazii, școli secundare de fete)⁴⁰. Uneori, statutul juridic incert al terenului donat creează probleme⁴¹. Construcția gimnaziului din orașul Bacău se amână câțiva ani din cauza problemei terenului. Într-o primă etapă (1886), prefectura intenționează să cedeze ministerului o proprietate primită ca donație. Probabil din dorința de a evita eventuale complicații provocate de oferta prefecturii (imposibilitatea juridică de a ceda un bun primit ca donație), Ministerul Instrucțiunii se orientează către alte terenuri. Pentru alegerea celui mai potrivit teren a desemnat în 1887 o comisie alcătuită din zece senatori și deputați. Este

³⁸ S. Haret, *op. cit.*, p. 16.

³⁹ ANR, DMBAN, PMB Serviciul Tehnic, ds. 45, an 1885, f. 6v și 10r.

⁴⁰ Primăria Capitalei donează terenul pentru Gimnaziul externat din București (Liceul Lazăr). Un gest similar manifestă și primăriile din Buzău, Călărași, Dorohoi pentru liceele din orașele respective.

⁴¹ Nu știm dacă autorii donației (primarul și consiliul comunal) erau informați asupra faptului că terenul avea un statut juridic incert.

primul caz cunoscut în care se recurge la factori de decizie cu prestigiu. Nu știm din ce motive a optat ministrul pentru această prestigioasă comisie și nici de ce a renunțat ulterior la consultarea ei în favoarea alteia, alcătuită din autorități locale (primar, consilieri comunali, medici, profesori). Poate contactul direct al acestora din urmă cu comunitatea locală constituia pentru autorități o garanție în sensul unei mai bune cunoașteri a realităților urbane și implicit unei mai bune selecții a parcelei. În 1889 problema era departe de a fi rezolvată; pentru amplasamentul gimnaziului din Bacău se aveau în vedere 15 terenuri. Inspectarea acestora și discuțiile pro și contra ce se purtau pe marginea lor riscau să amâne nedorit de mult începerea construcției.

În numeroase situații, primăria optează pentru construcția școlilor pe proprietățile sale (cumpărate sau donate de către particulari). Prima clădire de școală din București (școala "Clementa") se ridică pe un teren aparținând primăriei. Nu este un caz singular, această practică mai fiind utilizată de municipalități și după aceea, fapt ce aduce o economie însemnată autorităților, în condițiile în care valoarea terenului crește considerabil spre sfârșitul secolului al XIX-lea.

Procesul de achiziționarea a terenurilor școlare îi implică și pe locuitorii orașelor. Către sfârșitul secolului, atitudinea acestora față de educația publică cunoaște transformări semnificative. Tot mai mulți sunt cei care conștientizează beneficiile pe care le-ar obține de pe urma educației publice. Cum atitudinea societății românești față de educație nu a făcut subiectul vreunui studiu, ne situăm din nou pe un teren neexplorat și plin de capcane. Putem afirma fără îndoială că interesul populației pentru educația publică se explică prin avantajele materiale cu care educația este asociată. Tot mai multe slujbe necesită cel puțin școala primară, dacă nu și câteva clase de gimnaziu. De asemenea, drumul către un statut social mai bun, atunci când nu provii dintr-o familie avută, trece prin școală. Schimbarea percepției asupra educației publice este susținută de numărul mare de petiții înaintate de particulari Ministerului Instrucțiunii, prin care cer deschiderea unor școli publice în mahalalele sau satele în care locuiesc și dotarea lor cu clădiri anume construite. Unii dintre ei aleg să susțină financiar eforturile autorităților. Este cazul locuitorilor mahalalelor Calea Rahovei, Bărbătescu, Caracaș, Jarcaleți, Sebastian, Broscăria, Spirea Nouă, Spirea Veche, Ghencea și Lupeasca din București, care, în ciuda faptului că se întind pe o suprafață de 3 km, sunt lipsite de școală. Dorința mahalagiilor ca odraslele lor să se bucure de roadele instrucțiunii publice este atât de puternică, încât donează primăriei un teren de "șapte sau optu mii metri pătrați" cumpărat special în acest scop⁴².

"Operațiuni urbane"

În secolul al XIX-lea, și cu precădere în a doua jumătate a sa, orașele românești au cunoscut un proces de modernizare urbană menit să le schimbe înfățișarea. Deseori acest proces s-a intersectat cu politica de construcții școlare.

⁴² ANR, DMBAN, PMB. Serviciul Tehnic, ds. 18, an 1895. f. 3.

Trasarea Bulevardului Carol I din Capitală a necesitat desființarea unei părți din strada Pensionatului și mutarea Școlii Centrale de Fete din Casa Ghica, dar și modificarea planului școlii primare Caimata din strada cu același nume⁴³.

Eforturile de ordonare a spațiului urban întreprinse de autorități au efecte pozitive asupra instituției școlare. Pe de o parte, spațiul urban rezultat, sistematizat și ordonat devine mai accesibil locuitorilor și implicit elevilor. Clădirea școlii deține un loc privilegiat în acest spațiu, este amplasată în apropierea arterelor importante, dobândind astfel o mai mare vizibilitate în peisajul urban. Pe de altă parte, transformările urbane (exproprieri și trasări de noi străzi) constituie un prilej pentru autorități de a achiziționa terenuri în anumite zone și de a alcătui parcele cu dimensiuni necesare unei școli. De pildă, școala de la Cișmigiu urma să se construiască pe o parcelă alcătuită din terenuri particulare, neconstruite “ce rămân la colțul stradelor Smârdan și aceia ce este a se deschide din Bulevard pe lângă Cișmigiu până la intrarea Nordului...”⁴⁴. Documentele menționează și alte exemple similare, fie că este vorba de terenuri rezultate în urma expropriierilor necesare noilor artere sau noului curs al Dâmboviței, fie de terenuri provenite din închiderea unor străzi sau din vechea albie a Dâmboviței.

Noua clădire școlară reclamă un spațiu pe măsură. O clădire importantă cum este școala, ce a presupus investiții materiale și intelectuale semnificative, nu poate fi amplasată oriunde și oricum. Am amintit mai sus preferința pentru spațiul deja sistematizat tradus prin străzi drepte, cu o anumită lățime, pavate și canalizate. Și spațiul situat în imediata proximitate a clădirii (grădina școlii) trebuia să se supună regulilor estetice și imperativelor igienice, să fie curat și îngrijit, contribuind astfel la punerea în evidență a clădirii școlare.

Analizând geometria parcelei școlare, se constată o varietate de forme, de la paralelograme regulate la terenuri neregulate. Din rațiuni estetice, dar și funcționale s-a conferit parcelelor o formă regulată, acțiune ce a necesitat uneori exproprieri, alinieri stradale sau rectificări de proprietăți. La Ploiești, autoritățile au întreprins numeroase eforturi pentru ca parcela pe care urma să se ridice liceul să capete “o formă mai aproape de cea dreptunghiulară, necesară unei clădiri așa de importante”⁴⁵. Între parcela regulată și clădirea școlii, cu formă de asemenea regulată (de cele mai multe ori dreptunghi) se stabilea o relație armonioasă. Prima oferea celei de a doua o mai mare vizibilitate, accentua impresia de ordine, de armonie.

Foarte multe școli sunt dispuse în centrul parcelei, retrase de la stradă, înconjurate de grădini, depărtate de proprietățile vecine (Școala primară Cuibu cu Barză, Școala primară Polizu, școala primară de pe strada Barbu Catargiu, școala

⁴³ *Ibidem*, ds. 5, an 1888, f. 208-211; ds. 14, an 1889, f. 2. Trasarea bulevardului a determinat modificarea planului școlii Caimata, în construcție în acel moment. Clădirea nu mai există, fiind demolată cel mai probabil în perioada comunistă.

⁴⁴ *Ibidem*, ds. 8, an 1885, f. 17. Este vorba de zona aflată în vecinătatea Parcului Cișmigiu, cuprinsă astăzi între străzile Zalomit și Brezoianu.

⁴⁵ ANIC, MCIP, ds. 399, an 1889, f. 49v.

din piața Aron Florian, școala Sf. Ion Moși, școala Calvină, școlile Clemența, Silvestru, Mecet, Mântuleasa, toate în București). Poziția în centrul proprietății este apreciată de arhitecți, deoarece oferă vizibilitate, chiar o anumită monumentalitate, dar și de educatori și medici. Spațiul din jurul școlii este necesar din motive ce țin de buna funcționare a învățământului; protejează de vecinii zgomotoși, de privirile curioșilor și de prezența intrușilor care ar putea perturba serios actul educațional (Liceul “Gh. Lazăr”, Școala Centrală de Fete, Școala primară Lucaci, toate în București; Gimnaziul din Târgu Jiu, Liceul “Petru și Pavel” din Ploiești).

Pentru obținerea unui efect estetic plăcut, clădirea școlii trebuia orientată cu fațada principală spre stradă, chiar dacă acest lucru a presupus în unele cazuri operațiuni urbane complexe. Alinierea liceului “Gheorghe Lazăr” din București, paralel cu noul bulevard, a afectat radical țesutul urban din zonă; s-au desființat străzi și s-au expropriat proprietăți.

Școala este gândită în context urban. Planul liceului “Carol I” din Craiova este conceput pentru a se integra armonios în țesutul urban și pentru a valorifica particularitățile parcelei aflată la intersecția a două străzi și în apropierea unui scuar⁴⁶.

Concluzii

Cartierele nesănătoase, terenurile insalubre, umede, mirositoare, vecinătățile incomode și imorale sunt multă vreme semnalate în preajma școlii. Odată cu declanșarea politicii de construcții școlare și cu elaborarea documentelor ce definesc natura clădirii și a terenului din jur, se încearcă o eliminare a acestor factori perturbatori din proximitatea școlii.

Centrul orașului este de departe zona preferată de autorități pentru amplasamentul școlilor. De altfel, el deține toate datele pentru a susține o concentrare a instituțiilor școlare: densitatea mare a populației, prezența grupurilor sociale atrase de școală, cei mai mulți cetățeni cu drept de vot.

Eforturile de sistematizare, îndreptate cu precădere asupra zonelor centrale ale orașelor, constituie o altă explicație pentru perseverența cu care se urmărește amplasarea școlilor în perimetrul central. Spațiul central, restructurat, ordonat, echipat cu elemente moderne (străzi pavate, canalizate, iluminate) este “populat” înainte de toate cu edificii reprezentative, impresionante, construite în acord cu normele sanitare și de construcție. Școala, ca unul dintre reperele fundamentale ale statului, își va găsi rapid loc în noul spațiu – simbol al prefacerilor urbanistice. Mai trebuie amintit un aspect important, care este trecut cu vederea atunci când se vorbește de modernizarea urbană, aspect care are impact direct asupra școlii. Orașul remodelat este purtător al unor noi valori sociale. El stabilește o nouă relație cu locuitorii, iar aceștia din urmă vor fi nevoiți să adopte

⁴⁶ *Ibidem*, ds. 1102, an 1892, f. 3-4.

norme de comportament public mai apropiate de valorile școlii (amintim aici doar păstrarea curățeniei și interzicerea distrugerii bunurilor publice).

Urmărind raportul ce se stabilește între școală și țesutul urban, s-a putut constata prezența unei concepții urbane preocupată deopotrivă de considerente estetice și funcționale.

Pentru a se evita aglomerarea școlilor în zona centrală (situație frecvent semnalată) în detrimentul unei periferii din ce în ce mai populată, orașele cu anumite dimensiuni sunt împărțite de autorități în circumscripții școlare ce acoperă o anumită zonă geografică și sunt deservite de un număr de școli. Periferia rămâne o opțiune pentru școlile normale de învățători deoarece ele necesită teren pentru numeroasele ateliere și grajduri, dar și pentru practica agricolă.

Orașul este perceput ca un adversar de temut la adresa moralității elevilor⁴⁷, de aceea se impune un control strict asupra spațiului din jurul școlii, control vizibil în preocupările pentru stabilirea vecinătăților potrivite.

The Location of School in the City.

School Policy and Urban Space in the Second Half of the 19th Century

Abstract

The paper analyses the location of schools in the city, reconstructing the process by which the future construction site is chosen, and identifying the institutions involved in selecting the place. Financial, demographic and hygienic factors are directly involved in choosing the site for the school. The centre of the city was one of the areas preferred by authorities in locating the schools. Housing density, social structure of the school's students and urban planning process explain the massive concentration of schools in the central areas of the cities. The outskirts are chosen by normal schools for teachers because they require large spaces for stables, workshops, crops.

A problematic issue for the authorities proved to be the neighborhood. Schools should not be near just anyone and not every institution may operate near a school. The idea that the area around the school contributes to the success of educational act has determined a strict control over the issue. School regulations state clear prohibitions regarding institutions that could jeopardize in any way the moral order of the school.

⁴⁷ Imaginarul social, respectiv discursul epocii sunt extrem de negative la adresa orașului secolului al XIX-lea. Pentru mulți, orașul este sinonim cu dezordinea, mizeria, mirosurile neplăcute, epidemiile și aglomerația. Lecturând literatura medicală a vremii suntem tentați să avansăm ipoteza conform căreia aceasta întreține, printre altele, imaginea negativă pe care o are orașul. Pe măsură ce măsurile modernizatoare (sistematizare, canalizare, igienă) se aplică, înfrățirea orașului și implicit modul în care acesta este perceput cunoaște transformări semnificative. Orașul modern începe să ofere o promisiune pentru un trai mai bun și o viață civilizată.